

बेवास्ता गरिएको अर्को महात्याधि

नेपालमा महिलाविरुद्ध
हिसाका घटनाबाटे संप्रेसित
खबरका विश्लेषण

वैशाख २०७८

DEMOCRACY
RESOURCE CENTER

NEPAL MONITOR
human rights. security. nepal
NepalMonitor.org

बेवास्ता गरिएको अर्को महात्याधि:

नेपालमा महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाबाटे संप्रेसित खबरको विश्लेषण

पहिलो संस्करण २०७८ (सन् २०२१)

प्रकाशक

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन)

कुपण्डोल, ललितपुर

फोन : ०१-५९०२२८६

इमेल : info@democracyresource.org

www.democracyresource.org

सर्वाधिकार © डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल

डीआरसीएन आवधिक प्रतिवेदन - ११

काठमाडौं, नेपालमा मुद्रित

विषयसूची

आभार	८
१. परिचय	९
२. महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना सम्प्रेषण गर्ने प्रक्रिया	२
३. सार्वजनिक भएका घटनाका प्रवृत्ति एवं महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापकता	३
३.१ प्रादेशिक एवं आवधिक प्रवृत्ति	५
४. समाचारको अन्तर्वस्तु विश्लेषण	६
४.१ समाचारको लम्बाइ	६
४.२ समाचारका विषयवस्तु	८
४.३ समाचारले भनेका कथा	८
कुनै घटना किन समाचार बने ?	९
के पीडितको पहिचान खुलाइएको हुन्छ ?	९
खबरमा सुनिने बोली कसको हो ?	९
सान्दर्भिक ठहरिने अन्य सूचना समावेश भए ?	१०
५. महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना सम्प्रेषण गर्दाका चुनौती	१०
६. महाव्याधिमा महिलाविरुद्ध हिंसा	११
७. निष्कर्ष	१२
अनुसूचीहरू	१४

आभार

यस अध्ययन क्रममा अन्तर्वार्ता गरिएका सबैप्रति डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) धन्यवाद ज्ञापन गर्दछ । पत्रकार, सम्पादक, कानून व्यवसायी, अभियन्ता, विज्ञ तथा महिलाविरुद्ध हिंसाको रोकथामका लागि काम गरिरहेका एवं हिंसा भोगिरहेका व्यक्तिलाई कानूनी सहायता दिइरहेका विभिन्न संस्थाका सदस्यहरूको सहयोगबिना यो प्रतिवेदन प्रकाशन सम्भव थिएन । प्रतिवेदन अध्ययन गरी अमूल्य सुझाव दिनुहुने प्रणिका कोयु, रचना भट्टराई र उज्ज्वल प्रसारिति डीआरसीएन आभारी छ ।

यस अध्ययनको नेतृत्व अनुभव अजीतले गरेका हुन् भने यो प्रतिवेदन लेखन सोभित सुवेदी र स्मृति राईले गरेका हुन् । प्रतिवेदनमा प्रयुक्त तथ्यांक कलेक्टिभ क्याम्पेन फर पीस (कोक्याप) नेपाल मनिटरले उपलब्ध गराएको हो । डीआरसीएन र कोक्यापका सहकर्मीहरूले यसको मस्यौदालाई विभिन्न चरणमा पढी सुझाव प्रदान गरे ।

द एसिया फाउन्डेशनले यो अध्ययनलाई आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग प्रदान गरेको हो । यस प्रतिवेदनका सबै निष्कर्ष तथा विश्लेषण डीआरसीएनको अध्ययनमा आधारित छन् र तिनले सहयोगी संस्थाका विचारलाई प्रतिबिम्बित नगर्न सक्छन् ।

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन)
कुपण्डोल, ललितपुर

प्रतिवेदन संक्षेप

डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपालले सन् २०१८ देखि २०२० को अवधिमा सञ्चारमाध्यम, इन्सेक र नेपाल प्रहरीले सार्वजनिक गरेका महिलाविरुद्ध हुने हिंसाका घटनाहरूको नेपाल मनिटरले संकलन गरेको तथ्यांकलाई उपयोग गर्दै यी घटनाहरू सञ्चारमाध्यमले कसरी सम्प्रेषण गरे भनेर विश्लेषण गरेको हो। महिलाविरुद्ध हिंसाबारे सार्वजनिक रूपमा प्रेषित घटनामा बलात्कार एवं यौन दुर्व्यवहारलाई प्राथमिकता दिइएको छ भने अधिक संख्यामा हुने घेरेलु हिंसाबारे कम समाचार सम्प्रेषण भएका छन्। साथै, सार्वजनिक गरिएका घटनाले प्रादेशिक रूपमा महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापकता देखाउँदैनन्। अन्य घटनाका तुलनामा महिलाविरुद्ध हिंसाका समाचारको लम्बाइ सानो (अरू खबरको तुलनामा तीनदेखि चार वाक्य कम) रहेको पाइयो। ती समाचारमा पीडित, तिनका नातागोता र अन्य प्रत्यक्षदर्शीका धारणाभन्दा कानून लागु गर्ने संस्थाका दृष्टिकोणलाई प्राथमिकता दिइएको थियो। अधिकांश समाचारमा पीडितका नाम नखुलाइए पनि तिनको पहिचान सहजै खुल्ने विवरण उल्लेख गरिएका थिए। यी खबरहरू मूलतः घटना विवरणका रूपमा प्रकाशित थिए। खास घटनालाई महिलाविरुद्ध हुने हिंसाको व्यापक सन्दर्भसँग जोडिएका थिएनन्।

घटनाका विवरण मात्रै उल्लेख गर्नेभन्दा महिलाविरुद्ध हिंसालाई जनस्वास्थ्यको मुद्दाका रूपमा सम्प्रेषण गर्न सके महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापक सन्दर्भलाई बुझाउनमा सञ्चारमाध्यमले सकारात्मक योगदान गर्न सक्छ। समाचार सम्प्रेषणको यस्तो फराकिलो रूपरेखामा आवश्यक तथ्यांक, घटनालाई सन्दर्भसँग जोड्ने, हिंसा निरुत्साहित गर्नका लागि समुदायका जिम्मेवारी, साथै पीडितलाई न्यायको पहुँचमा पुऱ्याउने प्रयत्नजस्ता विषय समेटिन सक्छन्। साथै, महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार सम्प्रेषण गर्दा सञ्चारमाध्यमका निर्णयिक पदहरूमा महिलाको कम उपस्थितिका कारण उत्पन्न संरचनागत अवरोधलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक छ।

१. परिचय

कोभिड-१९ महाव्याधि जनस्वास्थ्यको संकट हो। यसले महिलामाथि स्याहार-सुसारको अतिरिक्त जिम्मेवारी थपिदियो जसको परिणामस्वरूप महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनामा वृद्धि भयो। कोभिड-१९ शुरू भएयता धेरै देशमा घेरेलु हिंसा सम्बोधन गर्न स्थापना गरिएका हेल्पलाइनमा सहयोगको अपेक्षा गर्दै आउने फोनमा वृद्धि भएकाले युएन विमिनले यसलाई ‘स्याडो प्यान्डेमिक’ अर्थात् ‘छाया महाव्याधि’ भनेको छ।^१ त्यसैगरी नेपालको राष्ट्रिय महिला आयोगले हिंसाका घटना बढेकै कारण हेल्पलाइनमा सहयोग मागेहरू धेरै भएको उल्लेख गरेको छ।^२ महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाहरू वृद्धि भएको यी संकेतकै आधारमा डेमोक्रेसी रिसोर्स सेन्टर नेपाल (डीआरसीएन) ले कलेक्टिभ क्याम्पेन फर पिस (कोक्याप) सँग सहकार्य गर्दै महिलाविरुद्ध हिंसाबारे सम्प्रेषित खबरको विश्लेषण

गरेको हो। डीआरसीएनले घटनाका प्रवृत्ति पहिचान गर्न र सम्प्रेषित घटनाबारे बुझाइ बनाउन पछिल्ला तीन वर्ष (२०१८-२०२०) का तथ्यांकलाई आधार बनाएको थियो। यसका लागि कोक्यापको चालु परियोजना – नेपाल मनिटरले संकलन गरेको तथ्यांक उपयोग गरिएको छ।

नेपाल मनिटरले लैड्गिक र महिलाविरुद्ध हिंसाका साथै विविध किसिमका हिंसाका घटनाको तथ्यांक संकलन गर्दछ। यसले राष्ट्रिय तथा स्थानीय सञ्चारमाध्यममा प्रकाशित समाचार एवं अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) र नेपाल प्रहरीका वेबसाइटबाट महिलाविरुद्ध हिंसासँग सम्बन्धित ३,७१५ घटना संकलन गरेको थियो जसमा २०१८ को शुरूदेखि २०२० को अन्यसम्म भएका यौन दुर्व्यवहार, बलात्कार, घेरेलु हिंसा, दाइजो उत्पीडन र हुलहुज्जतमार्फत भएका हिंसाका घटना समावेश थिए। यी तथ्यांक सार्वजनिक रूपमा सम्प्रेषण गरिएका घटना विवरण मात्र हुन् जसले महिलाविरुद्ध हिंसाको देशव्यापी अवस्थाबारे कुनै ठोस बुझाइ बनाउन सघाउँदैनन्। यो अध्ययनले विभिन्न सर्वेक्षण तथा अध्ययनका तथ्यांक एवं जानकारीको उपयोग गरी महिलाविरुद्ध हिंसाका भिन्न रूपलाई पनि दाँजे प्रयास गरेको छ। यस अतिरिक्त, समाचार सामग्रीका विषयवस्तुको विश्लेषणका आधारमा समाचारले महिलाविरुद्ध हिंसाबारे कस्ता कथ्य निर्माण गर्न सघाइरहेका छन् भनेर पनि खोतलिएको छ (अनुसूची ‘क’ हेर्नुहोस्)। नेपाल मनिटरको

^१ UN Women. 2020. The Shadow Pandemic: Violence against Women during Covid-19. <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19/> मा उपलब्ध।

^२ National Women Commission. 2020. National Women Commission’s Initiatives Responding to and Reducing Gender-based Violence during the Lockdown. https://www.nwc.gov.np/Publication_file/5fa78a6eb289f_2020_Sep_18_Lockdown_Report_-4_months.pdf मा उपलब्ध।

सूचनाको प्राथमिक स्रोत नेपाली भाषाका सञ्चारमाध्यम भएकाले यो प्रतिवेदन सोही भाषामा सम्प्रेषित समाचारको विश्लेषणमा सीमित छ ।

महिलाविरुद्ध हिंसाका खबर कसरी सञ्चारमाध्यमसम्म पुछ्न् र ती प्रकाशनयोग्य छन् वा छैनन् भनेर निर्धारण गर्ने आधार के-के हुन् भनेबारे यस प्रतिवेदनको अबको अध्यायमा चर्चा गरिएको छ । तेस्रो अध्यायमा सार्वजनिक रूपमा सम्प्रेषण गरिएका महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनालाई समाजमा हुने महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाको व्यापकतासँग तुलना गरिएको छ । त्यसका लागि नेशनल डेमोग्राफिक एण्ड हेल्थ सर्भें (एनडीएचएस) ले मापन गरेको महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना हुने क्रम, सार्वजनिक रूपमा सम्प्रेषण गरिएका घटना र नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय (डब्ल्युसीएससीएसडी) ले संकलन गरेका घटनालाई तुलना गरिएको छ । यस निर्देशनालयले नेपाल प्रहरीमा उजुरी परेका महिलाविरुद्ध हिंसाका सबै घटनाको रेकर्ड राख्छ । यस्तो तुलनामक अध्ययनले सार्वजनिक रूपमा सम्प्रेषण भएका घटनाहरूले महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाको सामाजिक यथार्थलाई कत्तिको प्रतिनिधित्व गर्न सक्छन् भनेर बुझ्न सधाउँछ ।^३ चौथो अध्यायमा महिलाविरुद्ध हिंसाका समाचारको विश्लेषण गरिएको छ । खासगरी समाचार सामग्रीको लम्बाइ, शीर्षकको शब्द चयन र प्रस्तुतिका आधारमा यहाँ विश्लेषण गरिएको हो । पाँचौं अध्यायमा महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार लेख्न र प्रकाशन गर्न सामना गर्नुपर्ने चुनौतीबारे लेखाजोखा छ भने छैटौं अध्यायले महाव्याधिमा वृद्धि भएको महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाको मूल्यांकन गरेको छ । अन्तिम अध्यायमा यस अध्ययनका निष्कर्ष छन् ।

२. महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना सम्प्रेषण गर्ने प्रक्रिया

जब कुनै महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना हुन्छ, अपराधको प्रकृतिअनुसार, पीडितले उसका परिवारका सदस्य, समुदाय वा प्रत्यक्षदर्शीसँगै प्रहरीमा वा स्थानीय मध्यस्थकर्ता समितिमा

^३ नेपाल प्रहरीले तयार पारेको महिलाविरुद्ध हिंसाको तथ्यांकमा देशभरिक घटनाहरू समावेश हुन्छन्, तर प्रहरीले केही घटनाहरूलाई मात्र सार्वजनिक गर्दछ । यस अध्ययनमा यी दुवै थरी तथ्यांकको उपयोग गरिएको छ । यी दुई भिन्न तथ्यांकका विशिष्टता बुझ्न जरुरी छ ।

पीडितविरुद्ध उजुरी गर्नुपर्दछ ।^४ कोही पीडित भने सञ्चारमाध्यम वा सोझै उद्धार एवं राहत सेवा प्रदान गर्ने संस्थाको सम्पर्कमा पनि जान सक्छन् । केही घटनामा सञ्चारमाध्यमले आफ्नै तरिकाले मुद्दा पहिल्याउन सक्छ । तर साधारणतया पीडितले पहिले प्रहरीमा उजुरी (फर्स्ट इन्फर्मेशन रिपोर्ट – एफआइआर) दर्ता गरिसकेपछि मात्रै सञ्चारमाध्यममा सूचना पुग्ने गरेको पत्रकारहरूले डीआरसीएनलाई बताए । अनुसन्धान वा सुनुवाइ जारी रहेका घटनामा अदालत वा वकिलले सञ्चारमाध्यमलाई सबै सूचना नदिन सक्छन् वा काँटछाँट (सेन्सर) गरेर मात्र पनि केही सूचना दिन सक्छन् । यस दौरान पत्रकारले लेखेको समाचारलाई कस्तो प्रकाशन गर्ने अन्तिम निर्णय भने सम्पादकको हुन्छ । यसरी हेर्दा कुनै पनि घटना सार्वजनिक हुनुअघि, तीन ओटा द्वारपाल (गोटकिपर) छिचोल्नुपर्ने हुन्छ : १) परिवार वा समुदाय, २) प्रहरी, स्थानीय मध्यस्थकर्ता, अदालत सहितको न्यायिक व्यवस्था, र ३) सञ्चारमाध्यम । यी तीनै द्वारपालले कुन घटना, कसरी र कहिले सम्प्रेषण हुन्छन् भनेमा प्रभाव पार्छन् । साथै, यस प्रक्रियामा प्रत्येक घटनाले महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापक संक्षेपलाई कसरी प्रभावित तुल्याउँछ भने पनि निर्धारण हुन्छ ।

यसपछिको अध्यायमा देखाइएजस्तै, महिलाविरुद्ध हिंसाका धैर्यमध्ये केही घटना मात्रै सञ्चारमाध्यममा प्रकाशित हुने गरेका छन् । सञ्चारमाध्यमले प्रकाशन गरेका घटनाहरू माथि भनिएका द्वारपालले प्रत्येक चरणमा प्रयोग गरेका 'फिल्टर' बाट प्रभावित हुन्छन् । यी द्वारपालहरू त्यही पितृसत्तात्मक सामाजिक-साँस्कृतिक संरचनाले निर्धारण गर्ने सीमामा बसेर काम गर्छन् जसले महिलाविरुद्ध हिंसा हुने वातावरण सिर्जना गरेको हुन्छ ।^५ महिलाविरुद्ध हिंसाबारे नियमित समाचार लेख्ने एक पत्रकार संरचनागत सीमाबारे यसो भन्छन् :

^४ मौजुदा कानूनी व्यवस्थाअनुसार महिलाविरुद्ध हिंसाका सबै घटना हेर्ने जिम्मा एउटै संस्था वा अधिकारीको नभई भिन्न संस्था वा अधिकारीको हुन्छ । सामान्य झगडाहरू स्थानीय मध्यस्थकर्ता समितिबाट समाधान गरिन्छ भने आपराधिक प्रवृत्तिका महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाबारे नेपाल प्रहरी वा अदालतमा उजुरी गरिन्छ । स्थानीय मध्यस्थकर्ता समिति भन्नाले बडा स्तरीय मध्यस्थकर्ता समिति वा पालिकाको न्यायिक समिति भनी बुझ्नुपर्छ ।

^५ फिल्टर भनेको सञ्चारमाध्यमका आफ्ना झुकाव हुन् जुन प्रभुत्वशाली सामाजिक, साँस्कृतिक र अर्थराजनीतिक संरचनाले निर्धारण गरेको हुन्छ । हेनुहोस्, Zollmann, Florian, et al. 2018. The Propaganda Model and Intersectionality: Integrating Separate Paradigms. Media Theory 2(2): 213–239. <http://jurnalcontent.mediatheoryjournal.org/index.php/mt/article/view/69> मा उपलब्ध ।

तालिका १ : सञ्चारमाध्यमले प्रकाशन गरेका महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाका प्रकार/कारण (सन् २०१८ देखि २०२०)

महिलाविरुद्ध हिंसाका प्रकार/कारण	खबर प्रकाशित भएका घटनाको संख्या	प्रतिशत
बलात्कार/यौन दुर्व्यवहार	२,९१७	७८.५२
घरेलु हिंसा	४९५	१३.३२
लैड्गिंग हिंसाका अन्य प्रकार (मानव बेचबिखन, दाइजो, इत्यादि)	१३४	३.६१
महिलाविरुद्ध हिंसाका अन्य प्रकार (व्यक्तिगत द्वन्द्व, राजनीतिक द्वन्द्व र अन्य)	१२६	३.३९
गैरन्यायिक प्रतिक्रिया र हुलहुज्जतबाट हुने हिंसा (बोक्सीको आरोप र अन्य)	२९	०.७८
अन्य अपराधहरू (अपहरण, संगठित अपराध, अवैध कारोबार, चोरी)	८	०.२२
दलित महिलामाथि विभेद	४	०.११
कानून उल्लंघन	२	०.०५
जम्मा	३,७१५	१००.००

स्रोत : नेपाल मनिटर (nepalmonitor.org/)।

पीडितभन्दा शक्तिशाली व्यक्तिबाटै धेरैजसो महिलाविरुद्ध हिंसा हुने गर्छ । त्यसैले पीडितले न्याय खोजदा थप हिंसा भोग्नुपर्ने हुनसक्छ । राजनीति, प्रहरी, न्याय प्रणाली एवं सञ्चारमाध्यममा पीडितको भन्दा पीडककै पहुँच बढी हुन्छ र तिनलाई प्रभावित गर्ने पनि पीडकले नै सक्छ ।

सार्वजनिक रूपमा घटना सम्प्रेषण हुनलाई समाचारले न्याय व्यवस्था एवं सञ्चारमाध्यमका विभिन्न चरण पार गर्नुपर्छ जहाँका हेरेक तहमा महिला प्रतिनिधित्व एकदमै कम छ । अर्थात्, महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी घटनाका सार्वजनिक सम्प्रेषणमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण एवं ठूलो भूमिका पुरुषको हुनेगर्छ ।^६ त्यसमाथि, महिलाविरुद्ध हिंसालाई साँस्कृतिक रूपमा महत्त्वहीन बनाइएको छ । जस्तो, घरेलु हिंसालाई सामान्य घटना ठान्ने प्रवृत्ति व्याप्त छ ।^७ एक राष्ट्रिय पत्रिकामा काम गर्ने उप-सम्पादकले भने, “महिलाविरुद्ध हिंसा अन्य अल्पसंख्यकका मुद्दाहरूझैं कम लेखिएको विषय हो ।” यसै विषयमा काम गर्ने संस्थाका प्रतिनिधिहरू पनि महिलाविरुद्ध हिंसा

‘राष्ट्रिय मुद्दा’ बन्न नसकेको र जति छ त्योभन्दा बढी ध्यानाकर्षण हुनुपर्ने विषय भएको बताउँछन् । महिलाविरुद्ध हिंसाबारे यी बुझाइले नै अन्ततः कुन घटनाले, कहिले र कसरी सञ्चारमाध्यमा स्थान पाउँछन् भन्ने निर्धारण गर्छ । साथै, प्रेषित घटना र त्यसको प्रस्तुतिले यस विषयमा आम धारणा बनाउनमा भूमिका खेलेको हुन्छ ।

३. सार्वजनिक भएका घटनाका प्रवृत्ति एवं महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापकता

महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी घटनामध्ये बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका घटना सबैभन्दा धेरै सार्वजनिक भए (७९%) । घरेलु हिंसाका घटना त्यसपछि धेरै सार्वजनिक हुनेमध्ये पर्छ (१३%) । बाँकी अरू सबैखाले हिंसालाई एकै ठाउँमा राख्दा पनि १० प्रतिशतभन्दा धेरै हुँदैन (तालिका १ हेर्नुहोस्) । सातै प्रदेशमा यही प्रवृत्ति दोहोरिएको छ भने सन् २०१८ देखि २०२० सम्मका तीनै वर्षमा एउटै प्रवृत्ति देखिन्छ (अनुसूची ‘ख’ हेर्नुहोस्) ।

घरेलु हिंसाका घटना अत्यधिक हुने गरेको भए पनि बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका तुलनामा यी घटना कमै सार्वजनिक हुन्छन् । नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिकातथाज्येष्ठनागरिक सेवानिर्देशनालयले

^६ राष्ट्रिय महिला आयोगले २०१७ मा सार्वजनिक गरेको तथ्यांकअनुसार, मुलुकका सबै अदालतहरूमा भएका जम्मा न्यायाधीशमध्ये २ प्रतिशत मात्र महिला छन् भने महिला प्रहरीको संख्या ६ प्रतिशत छ । त्यसैगरी, सञ्चारमाध्यममा काम गर्नेहरूमध्ये २० प्रतिशत मात्रै महिला छन् ।

^७ नेशनल डेमोग्राफिक एण्ड हेल्थ सर्वे (२०११) मा अन्तर्वार्ता गरिएकामध्ये २१ प्रतिशत श्रीमान्ले श्रीमती कुटापिट गर्नु ठीकै हो भनेका थिए । यो तथ्यांकले घरेलु हिंसा प्रतिको आम सहिष्णुता बुझाउँछ ।

संकलन गरेको तथ्यांकमा महिलाविरुद्ध हिंसाका गम्भीर घटनामध्ये बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका तुलनामा घरेलु हिंसाका घटना धैरे छन्।^५ सन् २०१९-२०२० मा निर्देशनालयले ११,७३८ (७४%) घरेलु हिंसाका घटना रेकर्ड गरेको थियो भने बलात्कार/यौन दुर्व्यवहारका घटनाको संख्या ३,०६३ (१९%) मात्र थियो। अन्य घटनामा बहुविवाह, बालविवाह, बोक्सीको आरोप, छुवाछुत तथा गर्भपतन थिए। पछिल्लो एक दशकको तथ्यांकको अनुपात लगभग यस्तै छ (अनुसूची ‘ख’ हेर्नुहोस)।^६ तर समाचारका माध्यमबाट सार्वजनिक हुने घटना वा विभिन्न स्रोतबाट नेपाल मनिटरले संकलन गरेका तथ्यांकमा यो यथार्थ झल्कँदैन। हिंसा भोग्ने महिलालाई राहत एं कानूनी सहायता दिने विमिन्स रिह्याबिलिटेसन सेन्टर नेपाल (ओरेक) जस्ता संस्थामा आउने महिला पनि प्रायः घरेलु हिंसा पीडित नै हुन्छन्।^७ ओरेकका एक प्रतिनिधिका अनुसार प्रहरीले उजुरी दर्ता गर्न नमानेका धैरेजसो घटनामा पीडितहरू सहयोगका लागि सोझौ ओरेकलाई सम्पर्क गर्छन्। घरेलु हिंसाका घटना कानून कार्यान्वयन गर्ने संस्था एं सञ्चारमाध्यममा कमै सम्प्रेषण हुने गरेको यसले पुष्टि गर्छ। घरेलु हिंसाका घटना यसरी कम सम्प्रेषण भएका कारण लैड्गिक हिंसा एं महिलाविरुद्ध हिंसाबारे सार्वजनिक विमर्श हुँदा केवल बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका घटनाको चर्चा धैरे हुन्छ भने महिलाविरुद्ध हिंसाका रूपमा घरेलु हिंसाका सवाल खासै उठाइनन्।

महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापकतालाई सार्वजनिक रूपमा सम्प्रेषण गरिएका घटनाले प्रतिनिधित्व गर्न नसक्ने धैरे कारण छन्। खासमा घरेलु हिंसाको जानकारी बाहिर नआउनु नै यसको मुख्य कारण हो। परिवार र समुदायको तहमा, महिलाहरू उनीहरूमाथि भएका हिंसाबारे उजुरी गर्न अग्रसर हुँदैनन्। खासगरी गम्भीर घाइते नहुँजेल घरेलु हिंसाबारे उजुरी गर्दैनन्। आर्थिक असुरक्षा हुनुका साथै घरभित्रका घटना/शृंखला सार्वजनिक गरेको आरोपबाट कलंकित हुनुपर्ने डरका कारण महिलाहरू प्रहरीमै उजुरी दिन पनि संकोच मान्छन्, सञ्चारमाध्यमसम्म पुग्ने कुरै भएन। उदाहरणका लागि, हिंसाबाट पीडित महिलालाई कानूनी सहायता प्रदान गर्ने एक वकिलका अनुसार, धैरे महिलाले परिवारको प्रतिष्ठा जोगाउनका

^५ नेपाल प्रहरीले उसको नजरमा परेका सबै घटनाको रेकर्ड राख्ने भए पनि यी सबै घटना सार्वजनिक गर्दैन।

^६ यो तथ्यांक महिला र बालबालिकासम्बन्धी संयुक्त तथ्यांक भए पनि महिला मात्रको तथ्यांक पनि योभन्दा धैरे फरक भने हुनेछैन। <https://cid.nepalpolice.gov.np/index.php/cid-wings/women-children-service-directorate> मा उपलब्ध।

^७ ओरेकले २०१९ को जुलाई देखि २०२० को जुनसम्म रेकर्ड गरेको तथ्यांकमा ६७.१ प्रतिशत घटना घरेलु हिंसाका थिए, ११.१ प्रतिशत सामाजिक हिंसाका थिए भने १६.४ प्रतिशत घटना बलात्कार, बलात्कार प्रयास तथा अन्य यौन हिंसाका थिए। बाँकी अन्य किसिमका हिंसा थिए।

लागि घरेलु हिंसाबारे कतै पनि उजुरी गर्दैनन्। यसले महिलाविरुद्ध हिंसा सार्वजनिक नहुनुका कारणसँग जोडिएको संरचनागत सीमालाई औँल्याउँछ।

उपलब्ध तथ्यांकले देखाएनुसार घरेलु हिंसा भोगेका महिलाले न्यायका लागि नेपाल प्रहरी वा अन्य संस्थामा उजुरी गरेमा धैरेजसो उजुरी मध्यस्थितामार्फत मेलमिलापमा टुड्याइन्छ। उदाहरणका लागि, २०२० को मार्च २४ देखि जुलाई २१ सम्मको लकडाउन अवधिमा, प्रहरीमा उजुरी परेकामध्ये ४२ प्रतिशत घटना मेलमिलापमा टुड्याइएको थियो भने जम्मा ४ प्रतिशत मुद्दा थप कारबाहीका लागि अघि बढाइएको थियो। बाँकी रहेका मुद्दा प्रक्रियामा थिए। मध्यस्थिताबाट मिलाइएका धैरे मुद्दा घरेलु हिंसासँग सम्बन्धित थिए। यस अध्ययनका लागि अन्तर्वर्ता गरिएका सरोकारवालाले पनि घरेलु हिंसाका धैरेजसो घटनामा प्रहरी वा स्थानीय सरकारको मध्यस्थितामा मेलमिलाप गराइएको बताएका थिए। घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन २०६६ मा प्रहरी वा स्थानीय सरकारले पीडित र पीडिकबीच घटना दर्ता भएको ३० दिनभित्र मेलमिलाप गराउन सक्ने प्रावधान छ।^८ यस प्रावधानले मेलमिलापको विकल्प दिएका कारण घरेलु हिंसाका गम्भीर घटना पनि मध्यस्थितामार्फत मेलमिलाप गरी टुड्याउने गरिन्छ र ती घटनाबारे न समाचार बन्छन्, न महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी खोज गर्ने संस्थाको रेकर्डमा तिनको जानकारी रहन्छ।

घरेलु हिंसाका भयानक रूप देखिए भने वा कुनै घटनाको सार्वजनिक विरोध धैरे भयो भने मात्रै ती सञ्चारमाध्यमका विषय बन्छन्। स्थानीय तथा राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमलाई प्राथमिक स्रोत बनाई संकलन गरिएका २२४ घटनामध्ये १५२ (६८%) घटनामा प्रत्येकमा कम्तीमा एक जनाको मृत्यु भएको थियो। बाँकी रहेका ७२ घटनामध्ये ५१ घटनामा मान्छे घाइते भएका थिए। मृत्यु वा घाइते हुने गरी भएका ठूला घटना मात्र सञ्चारमाध्यमको प्राथमिकतामा पर्ने गरेको यो तथ्यांकले पुष्टि गर्छ। भौतिक दुर्व्यवहारबाहेक यौन दुर्व्यवहार गर्ने, थुने, भावनात्मक दुर्व्यवहार गर्ने, धम्क्याउने, बिचल्ली पार्ने, लाञ्छित गर्ने र आर्थिक मामिलामा सताउनेजस्ता घटना मिडियामा आउँदैनन्। समाजमा हुने महिलाविरुद्ध हिंसाका धैरे घटनालाई सञ्चारमाध्यम (संवाददाता एं सम्पादकसहित) ले सामान्य ठान्दै यी घटनाबारे समाचार नलेख्ने चलन पनि छ।

^८ घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६, दफा ४(८)।

तालिका २ : महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाको फैलावट र सार्वजनिक भएका समाचार

प्रदेश	२०१८	२०१९	२०२०	जम्मा प्रकाशित भएका घटना	जनसंख्या	प्रत्येक १० लाख जनसंख्यामा प्रकाशित भएका घटना	एनडीएचएसले २०१६ मा गरेको मापनअनुसार महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना हुने क्रम*	हिंसा भोग्ने महिलाको संख्या (लगभग)**
प्रदेश १	२१६	२६१	२३२	७०९	४,५०९,४९९	१५७	७.०	३१५,१०५
प्रदेश २	२१२	२६१	२८०	७५२	४,५९२,४३४	१६३	१४.३	६५६,७१८
बागमती	२१४	२४६	२४४	७०४	५,४२३,२६२	१२९	८.५	४६०,९७७
गण्डकी	१०३	९९	११०	३१२	२,३८०,७४९	१२९	५.१	१२१,४१८
लुम्बिनी	२०५	२३६	२६९	७१०	४,४५८,२५३	१५९	१०.०	४४५,८२५
कर्णाली	५६	९६	७५	२२७	१,५५५,८१६	१४५	७.०	१०८,९०७
सुदूरपश्चिम	६९	१०४	१२७	३००	२,५३०,९८८	११७	७.०	११७,१६९
जम्मा	१,०७५	१,३०३	१,३३७	३,७१५	२५,४४३,००९	१४५		

* प्रतिशतमा १५-५९ उमेर समूहका महिला जसले गएको एक वर्षमा सधैँ वा कहिलेकाही शारीरिक हिंसा भोगेका थिए।

** जनसंख्या (छैटौँ कोलम) लाई एनडीएचएसले गरेको महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना हुने क्रम (आठौँ कोलम) को मापनले गुणन गरिएको हो।

स्रोत : नेपाल मनिटर (nepalmonitor.org), एनडीएचएस, सीबीएस २०११।

३.१ प्रादेशिक एवं आवधिक प्रवृत्ति

सन् २०१८ देखि २०२० सम्म महिलाविरुद्ध हिंसाबारे सार्वजनिक भएका घटनामा वृद्धि भए पनि, सबै प्रदेशमा उही प्रवृत्ति देखिएन्। प्रदेश २, लुम्बिनी र सुदूरपश्चिममा पछिल्लो तीन वर्षमा महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना बढ्दै मात्रै गएको पाइयो। प्रदेश २ मा सबैभन्दा धैर्यस्ता घटना सार्वजनिक भएका थिए भने त्यसपछि लुम्बिनी, प्रदेश १ र बागमती प्रदेशमा भए र यी अधिक जनसंख्या भएका प्रदेश पनि हुन्। गण्डकी, कर्णाली र सुदूरपश्चिममा क्रमसः ३१२, २२७ र ३०० घटना सार्वजनिक भएका थिए। यी तुलनात्मक रूपमा कम जनसंख्या भएका प्रदेश हुन्। सुदूरपश्चिममा प्रत्येक १० लाख जनसंख्यामा ११७ घटना सार्वजनिक भएका छन् भने प्रदेश २ मा १६३। जनसंख्याको सापेक्षताअनुरूप सार्वजनिक भएका घटनाको तथ्यांक देखिए पनि, यसले प्रदेशमा महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापकता आकलन गर्न सघाउँदैन।

पछिल्ला १२ महिनामा प्रदेश २ मा १५-५९ उमेर समूहका महिलामध्ये १४.३ प्रतिशतले हिंसा भोगेको तथ्यांकले देखाएको छ। प्रदेशहरूमध्ये यो सबैभन्दा धैर्य हो। गण्डकी प्रदेशमा भने सबैभन्दा कम अर्थात् ५.१ प्रतिशत महिलाले मात्रै हिंसा व्यहोरेको देखिन्छ।

एनडीएचएसको तथ्यांकमा हिंसा भोग्ने महिलाको अनुमानित संख्या प्रदेश २ मा सबैभन्दा धैर्य छ, जो प्रदेश १ को भन्दा दोब्बर हो। तर, सार्वजनिक गरिएका घटनाका आधारमा हेर्दा प्रदेश २ मा जम्मा

४१ घटना मात्र छन्, जुन प्रदेश १ को भन्दा ६ प्रतिशतले बढी हो। यस्तै अमिल्दा तथ्यांक बागमती र लुम्बिनीमा पनि देखिन्छ जहाँ हिंसा भोग्ने महिलाको संख्या प्रदेश १ को भन्दा असाध्यै धैर्य छ। तर सार्वजनिक भएका घटना यी तीनै प्रदेशमा उस्तै छ। यस्ता अमिल्दा तथ्यांकहरू कम जनसंख्या भएका प्रदेशमा भने अधिक जनसंख्या भएका प्रदेशमा जति देखिँदैनन्।

प्रकाशित समाचार एवं सार्वजनिक भएका घटनाले महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापकताको असली तस्बिर नदेखाउने भएकाले, सार्वजनिक गरिएका घटनाका तथ्यांकले प्रदेशहरूमा महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना कति हुन्छन् भन्ने थाहा पाउन सकिँदैन। माथि उल्लिखित तथ्यांकका आधारमा, महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना धैर्य भएका प्रदेशमा तुलनात्मक रूपमा कम घटना सार्वजनिक भएका छन्। महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना बढी भएका प्रदेशका पत्रकारहरूले यी घटनालाई सामान्य मानेका कारण कम समाचार प्रकाशित भएको हुनसक्छ। यो तथ्यांकबारे अनभिज्ञ एक पत्रकारले भने, “‘महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना असाध्यै धैर्य हुने प्रदेश २ का पत्रकारले यी घटनालाई सामान्य ठानेर नलेख्ने सम्भावना छ।’” त्यसैगरी, सम्पादकहरूले पनि यसरी नै सामान्य मानेर यी घटनाका समाचारलाई प्राथमिकता नदिन सक्छन्। सार्वजनिक भएका महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाले यस्ता हिंसाको सही फैलावट बताउन नसक्नु तर जनसंख्याको अनुपातसँग सार्वजनिक भएका घटनाको तथ्यांक मिल्नुका कारणबारे थाहा पाउन विस्तृत अध्ययन आवश्यक छ।

तालिका ३ : महिलाविरुद्ध हिंसा र त्यस इतरका समाचारका लम्बाइ*

समाचारका लम्बाइ	महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार		महिलाविरुद्ध हिंसा इतरका अन्य समाचार	
	स्थानीय सञ्चारमाध्यम	राष्ट्रिय तथा अनलाइन सञ्चारमाध्यम	स्थानीय सञ्चारमाध्यम	राष्ट्रिय तथा अनलाइन सञ्चारमाध्यम
छोटो (१०० भन्दा कम शब्द)	५२.५०%	४८.६४%	४२.५९%	३३.०१%
मध्यम (१०१ देखि २०० शब्द)	३९.५०%	३४.४६%	४२.४३%	४१.९२%
लापो (२०१ शब्दभन्दा बढी)	८.००%	१४.९०%	१४.९८%	२५.०७%
जम्मा	१००.००%	१००.००%	१००.००%	१००.००%

* यस तथ्यांकमा सन् २०१८ देखि २०२० सम्मका महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी १,४९० घटना छन् भने महिलाविरुद्ध हिंसा इतरका समाचारको संख्या ४,९८१ छ।
स्रोत : नेपाल मनिटर (nepalmonitor.org/)।

४. समाचारको अन्तर्वस्तु विश्लेषण

तेस्रो अध्यायमा नेपाल मनिटरले संकलन गरेका सबै ३,७१५ घटनाबारे विश्लेषण गरिएको थियो। यस अध्यायमा भने राष्ट्रिय तथा स्थानीय सञ्चारमाध्यममा प्रकाशित घटना मात्र अध्ययन गरिनेछ, इन्सेक र नेपाल प्रहरीले रेकर्ड राखेका घटनालाई समावेश गरिने छैन।^{१२}

अन्तर्वस्तुका आधारमा समाचारको विश्लेषण गर्न त सकिन्छ नै, समाचारमार्फत नियतवश वा अञ्जानमा के-कस्ता संकथनलाई प्रसार गर्न खोजिएको छ भनेर जाँच्न पनि सकिन्छ। नेपाल मनिटरले सन् २०१८ देखि २०२० सम्म रेकर्ड राखेका १,४९० घटनाको प्राथमिक स्रोत राष्ट्रिय अखबार तथा स्थानीय अखबार र अनलाइन मिडिया थिए।^{१३} यस अध्यायमा समाचारको लम्बाइ, अन्तर्वस्तु र समाचारमा आएका विवरणको लेखाजोखा गरिएको छ।

४.१ समाचारको लम्बाइ

महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी खबरहरूमा औसतमा १३३ शब्द भएको पाइयो। नेपाल मनिटरले संकलन गरेका महिलाविरुद्ध हिंसा इतरका

^{१२} इन्सेक र नेपाल प्रहरीले घटनाहरूको रेकर्ड मूलतः सञ्चारमाध्यम र अन्य स्रोकारवालालाई सूचना दिने हेतु गर्दछन्।

^{१३} नेपाल मनिटरले प्रत्येक नयाँ घटनाको रेकर्ड राख्छ र विभिन्न स्रोतमार्फत सूचनाको सत्यता प्रमाणित गर्छ। तर नेपाल मनिटरले फलो-अप (एडैट घटनाका शृंखलाबद्द) खबर संकलन नारेको हुनसक्छ। त्यस्ता फलो-अप समाचारलाई विश्लेषण गरिएको छैन। नेपाल मनिटरले स्थापित स्रोतहरूबाट मात्र घटनाको जानकारी संकलन गर्दछ, विश्वसनीयता नभएका प्रकाशन तथा अनलाइनबाट खबर संकलन गरिएको हुँदैन।

समाचारमा भने औसतमा १६० शब्द थिए।^{१४} अन्य समाचारको तुलनामा महिलाविरुद्ध हिंसाका खबरमा २७ शब्द अर्थात् तीनदेखि चार वाक्य कम भएको तथ्यले यी समाचारमा तुलनात्मक रूपमा कम सूचना भएको पुष्टि गर्छ। महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी रिपोर्टिङमा (दुवै राष्ट्रिय तथा स्थानीय सञ्चारमाध्यमका ५०%) साधारणतया १०० भन्दा कम शब्द थिए भने अन्य समाचार साधारणतया १०० भन्दा बढी शब्दका थिए। महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी लामा समाचारको प्रतिशत पनि अन्य लामा समाचारको तुलनामा थोरै छ। राष्ट्रिय र स्थानीय अखबारमा महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी क्रमशः ८ प्रतिशत र १४.९ प्रतिशत लामा समाचार प्रकाशित थिए भने अन्य विषयका लामा समाचार १४.९ प्रतिशत र २५ प्रतिशत थिए। महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी खबरहरू अन्य खबरहरूको लम्बाइ धेरै हुने यो तथ्यांकले पुष्टि गर्दछ। अखबारमा प्रकाशित खबरको आवृत्तिले साँचो अर्थमा महिलाविरुद्ध हिंसाको अवस्था चित्रण गर्न सकेको त छैन नै, प्रकाशित खबरका अन्तर्वस्तुले समेत घटनाबारे यथेष्ट विवरण समेटेका हुँदैनन्। अन्य समाचारको तुलनामा महिलाविरुद्ध हिंसाका समाचार छोटो हुनुले यस्तो विवरण समेट्न नसकेको पुष्टि गर्दछ।

महिलाविरुद्ध हिंसाका समाचार छोटो हुनुका पछाडि विभिन्न कारण रहेको पत्रकार तथा सम्पादकहरू बताउँछन्। “महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचारहरू केवल ठाउँ भर्ने समाचार मात्र हुन् भन्ने बुझाइ छ,” राष्ट्रिय दैनिकमा कार्यरत एक पत्रकारले भने। यस अध्ययनका लागि अन्तर्वार्ता गरिएका अरू पत्रकार तथा सरोकारवालाले पनि यही भनाइ दोहोच्याए। राष्ट्रिय दैनिकका अर्का पत्रकारले भने, “महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना वरिष्ठ पत्रकारले लेख्दैनन् र कनिष्ठका काँधमा त्यो जिम्मेवारी आउँछ जो यस्ता घटनाबारे लेख्न सक्षम भइसकेका हुँदैनन्।” सञ्चारमाध्यमले महिलाविरुद्ध हिंसाका

^{१४} नेपाल मनिटरले लैड्गिक हिंसा र महिलाविरुद्ध हिंसाबाहेक राजनीतिक हिंसाका साथै अन्य झाँझगाडाका समाचार पनि संकलन गर्दछ।

तालिका ४ : विभिन्न प्रकारका महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाबारे प्रकाशित समाचारका लम्बाइ

महिलाविरुद्ध हिंसाका प्रकार/कारण	औसत शब्द संख्या
बलात्कार/यौन दुर्व्यवहार	१२५
राजनीतिक तथा अन्य द्वन्द्वहरू	१३४
घरेलु हिंसा	१४०
कानून उल्लंघन	१४१
अन्य अपराध (अपहरण, संगठित अपराध, अवैध कागोबार, चोरी)	१५६
गैर न्यायिक प्रतिक्रिया र हुलहुज्जतबाट हुने हिंसा (बोक्सीको आरोप र अन्य)	१६७
लैड्गिक हिंसाका अन्य प्रकारहरू (मानव बेचबिखन, दाइजो र अन्य)	१९३
दलित महिलामाथि विभेद	२६७
जम्मा	१३३

स्रोत : नेपाल मनिटर (nepalmonitor.org/) |

घटनालाई प्राथमिकतामा नराखेका कारण पनि समाचारहरू छोटा भएका हुनसक्छन् । यसैकारण महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाबारे पर्याप्त सूचना पनि आउन नसकेका हुन् । नेपाली सञ्चारमाध्यममा धेरै प्रकाशन हुने बलात्कार एवं यौन दुर्व्यवहारका घटनाबारे सूचना ल्याउन पत्रकारले हिंसा भोग्नेको विश्वास जित्न सक्नुपर्छ, अप्लायारा प्रश्न सोधन सक्ने सीप चाहिन्छ, दस्तावेजीकरण र अन्य अन्तर्वार्तामार्फत सूचनाको विश्वसनीयता पराख्न जान्नुपर्छ ।^{१५} यसो गर्ने क्षमता नभएकाले वा प्राथमिकतामा नपरेकाले पर्याप्त सूचना संकलन नभई, प्रकाशित समाचारमा केवल प्रहरीजस्ता संस्था वा कुनै एक व्यक्तिको हवाला दिइएको हुन्छ । त्यसैले समाचार पनि छोटो हुन्छ । यस्तै चलन अन्य देशमा समेत रहेको देखिन्छ ।^{१६}

स्थानीय प्रकाशनको तुलनामा महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी खबर राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमहरू (अनलाइन तथा अखबार) मा साधारणतया लामा हुन्छन् । राष्ट्रिय अखबारहरूमा प्रकाशित समाचारको औसत लम्बाइ १३६ शब्द हो भने स्थानीय प्रकाशनहरूमा औसत लम्बाइ ११३ शब्द हो । राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमको तुलनामा स्थानीय सञ्चारमाध्यम घटना भएका ठाउँबाट धेरै टाढा हुँदैनन् र घटनासँग सरोकार राख्ने व्यक्तिहरूको सहज पहुँचमा हुनसक्छन् । तथापि स्थानीय प्रकाशनहरूमा घटनाबारे समाचारहरू छोटा हुन्छन् । एक

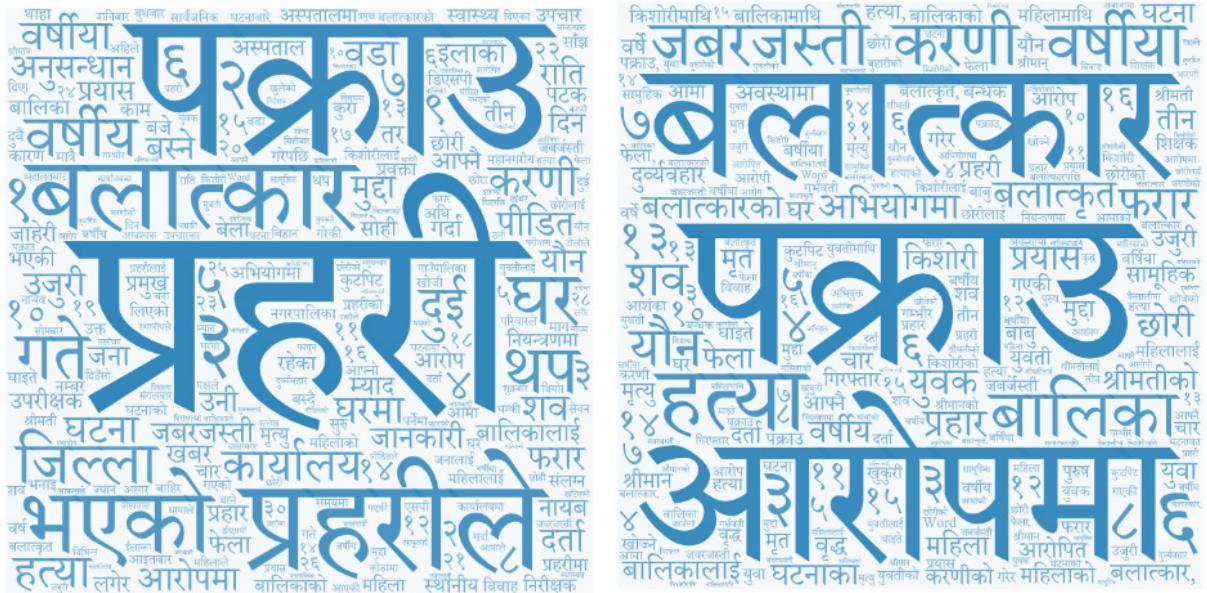
पत्रकारले भनेद्दैँ स्थानीय समुदायमा निकट सम्बन्ध भएका कारण स्थानीय पत्रकारहरूले महिलाविरुद्ध हिंसाजस्ता संवेदनशील घटना पहिल्याउनमा केही सीमितता बेहोर्नु परेको हुनसक्छ । त्यसो त स्थानीय अखबार स्वयंको आकार राष्ट्रिय पत्रिकाभन्दा सानो हुन्छ र यसले पनि समाचारको लम्बाइमा प्रभाव परेको हुनसक्छ । स्थानीय सञ्चारमाध्यमले महिलाविरुद्ध हिंसाबारे प्रकाशन गर्ने सामग्रीबारे बुझन थप अध्ययन आवश्यक छ ।

बलात्कार तथा यौन दुर्व्यवहारका समाचार एकदमै छोटा पाइए भने घरेलु हिंसाका खबर पनि छोटै थिए । यस्ता समाचारको तुलनामा कम खबर लेखिने घटना (जस्तै गैरन्यायिक प्रतिक्रिया र हुलहुज्जतले गर्ने हिंसा अनि लैड्गिक हिंसाका अन्य प्रकारहरू जस्तै मानव बेचबिखन, दाइजो र दलित महिलामाथि गरिने विभेद) बारे समाचार केही लामा थिए । बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारजस्ता घटना धेरै दोहोरिने भएकाले सानो ठाउँ दिइएको हुनसक्छ । माथि भनिएजस्तो, धेरै दोहोरिहने घटनालाई पत्रकार तथा सम्पादकहरूले सामान्य मानेका कारण गहिराइमा पुगेर नखोज्ने र नलेख्ने गरेको पनि हुनसक्छ । अखबार भर्नका लागि मात्रै यस्ता खबरहरू प्रयोग गरिएका कारण पनि समाचारको लम्बाइ कम भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

^{१५} हेर्नुहोस्, Balding, Micheal. 2017. Covering Sexual Assault. Nieman Reports. <https://niemanreports.org/articles/covering-sexual-assault/> मा उपलब्ध ।

^{१६} UN Women. 2016. Research on media reporting on gender-based violence against women in Bosnia and Herzegovina. <https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/bosnia/media%20reporting%20on%20gbv-eng-final.pdf?la=en&vs=3803> मा उपलब्ध ।

चित्र १ : बारम्बार प्रयुक्त शब्दहस्तको शब्दबादल (बायाँ शीर्षकमा र दायाँ समाचारमा)

स्रोत : नेपाल मनिटर (nepalmonitor.org/) |

४.२ समाचारका विषयवस्तु^{१७}

शीर्षक र मूल समाचारमा प्रयोग भएका शब्द वा वाक्यांश (दुई, तीन वा चार शब्द) को प्रयोग र तिनको दोहोरिने प्रवृत्ति पहिल्याएर विषयवस्तुको अध्ययन गरिएको हो । यसरी प्रयोग भएका शब्द वा वाक्यांशले हिसा भोग्ने पीडितलाई नै आरोप लगाउने, कलान्तिगर्ने, नियतवश वा अञ्जानमै क्षति पुऱ्याउने काम गरेको छ वा छैन भनेर हेरिएको छ । धेरैजसो समाचारका शीर्षकमा प्रयोग गरिएका शब्द र वाक्यांशले दिने सूचना यस्ता छन् : दोषीलाई आरोप लगाइएको वा पक्राउ गरिएकोबारे, अपराधको प्रकृति र पीडितको उमेर । कुनै शीर्षकमा पीडितको उमेर र पीडितसंग उसको सम्बन्धलाई प्राथमिकता दिइएका छन्, खासगरी बलात्कारका घटनामा । घटनालाई सनसनीपूर्ण बनाउने नियतले यसो गरिएको हुनसक्छ । प्रायः शीर्षकहरू एकै खाले शब्द र सूचना राखेर बनाइएको देखिन्छ (हेर्नुहोस्, चित्र १) ।

शीर्षकले संकेत गरेभन्दा धेरै वा भिन्न गुदी मूल समाचारमा पाइँदैन । सबैभन्दा धेरै दोहोरिने प्रहरी र पक्राउ जस्ता शब्द पर्छन् भने घटनाको प्रकृतिबाबारे धेरै बताइएको हुन्छ (बलात्कार, हत्या, इत्यादि) ।

^{१७} डीआरसीएनले पाइथन प्रोग्रामिङ ल्याङ्गवेज नामको प्रोग्रामको उपयोग गरेर दोहोरिहने शब्द तथा वाक्यांश (दुई, तीन वा चार शब्द) पत्तो लगाउदै समाचारका विषयवस्तुको विश्लेषण गरेको हो ।

समाचारले घटनाका विवरण दिन्छन्, अपराध भएको ठाउँ, पीडित र पीडिकका ठेगाना, अनि उनीहरूबीचको सम्बन्ध । जिल्ला प्रहरी कार्यालयका प्रतिनिधिको हवाला दिँदै अनुसन्धान कुन तहसम्म पुगेको छ भने सूचना समाचारमा लेखिएको हुन्छ (हेर्नुहोस्, चित्र १) ।

४.३ समाचारले भनेका कथा

धेरै दोहोरिने शब्द एवं वाक्यांशको सूचीले समाचार कसरी लेखिन्छन् भनेबाबारे साधारण ज्ञान दिन्छ । तर, समाचारले कस्ता कथा भन्छन् र पत्रकाले यी कथा भन्ने कस्ता तरिका अपनाउँछन् भन्ने बुझाइ बनाउन यो सूची पर्याप्त छैन । संकलितमध्ये ५ प्रतिशत समाचार (७३ घटना) को गुणात्मक पक्षहरू अध्ययन गरिएको छ ।^{१८} समाचारमा हेरिएका विभिन्न पक्ष यी हुन् : यी समाचारमा को को बोल्छन् ? पीडितको नाम नै तोकिएको छ वा पहिचान गर्न सकिने अरू सूचना दिइएको छ ? यी समाचार लेख्न केले प्रेरित गरेको हो ? घटना हुनु पछाडिका वा महिलाविशद्ध हिंसाका व्यापक सन्दर्भबाबारे अरू सूचना छन् कि छैनन् ? यी सूचनाका आधारमा कुनै खास घटना

^{१८} डीआरसीएनले पाइथन प्रोग्रामिङ ल्याङ्गवेज नामको प्रोग्रामको उपयोग गरेर दोहोरिहने शब्द तथा वाक्यांश (दुई, तीन वा चार शब्द) पत्तो लगाउदै समाचारका विषयवस्तुको विश्लेषण गरेको हो ।

किन समाचार बने र ती समाचार कसरी लेखिए भनेर मूल्यांकन गर्न सकिन्छ ।

कुनै घटना किन समाचार बने ?

७० प्रतिशतभन्दा बढी यस्ता समाचार पीडक पक्राउ परेको सूचना दिन बनेका हुन् । समाचार बन्नुको दोस्रो मुख्य कारणमा पीडक फरार रहेको सूचना प्रसार गर्नका लागि हो (६%) । प्रहरीको अनुसन्धान जारी रहेको जनाउ दिन ४ प्रतिशत घटना समाचार बनेका छन् । त्यसैगरी प्रहरीमा उजुरी परेको सूचना दिनका लागि ४ प्रतिशत घटना समाचार बनेका हुन् । ३ प्रतिशत घटनामा भने स्थानीय वा राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमले अनुसन्धान गरेका छन् । पीडितको ज्यान गएको र पीडितले दिन खोजेको उजुरी दर्ता नभएका कतिपय घटना पनि खबर बनेका छन् । यस्ता समाचार भने विश्लेषण गरिएका समाचारमध्ये २ प्रतिशत मात्र हुन् । यसले के देखाउँछ भने प्रहरीले पक्राउ गरेपछि मात्रै धैरेजसो घटना समाचारका रूपमा प्रकाशित हुन्छन् । सञ्चारमाध्यम आफैले खोजेर लेखेका घटना भने अत्यन्त न्यून छन् ।

के पीडितको पहिचान खुलाइएको हुन्छ ?

पीडितमाथि कस्तो प्रभाव पर्छ भनेमा महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार लेखेहरू संवेदनशील हुनुपर्छ । पीडितप्रति संवेदनशील हुने एउटा तरिका उनीहरूको पहिचान नखुलाइदिनु हो । बहुसंख्यक समाचारमा (७१%) पीडितको पहिचान लुकाइएको थियो भने बाँकीमा पहिचान खुलेको थियो । ९ प्रतिशत यस्ता समाचारमा पीडितको ज्यान गइसकेको थियो । अरू जति समाचारमा पीडितको पहिचान खुलाइएको छ, तिनमा पहिचान खुलाउनुपर्ने कुनै तार्किक कारण देखिँदैन ।

पीडितका पहिचान लुकाइएकामध्ये आधा जति समाचारमा उनीहरूको ठेगाना भने खुलाइएको थियो । १३ प्रतिशत समाचारमा पीडितको नाम नदिइएको भए पनि तिनमा पीडकको नाम खुलाइएको र पीडित एवं पीडकबीचको सम्बन्ध खुलाइएको थियो, घटना भएको ठाउँ तोकिएको थियो जसबाट पीडितको पहिचान खुलन सक्थ्यो । पीडितको नाम खुलाइएका समाचारमा उनीहरूको तस्विर लगायतका थप विवरण पनि दिइएको थियो र पीडित नाबालक भएको अवस्थामा पनि त्यसो गरिएको पाइयो । ७८ प्रतिशत समाचारमा अपराध

अनुसन्धानको अवस्था जेसुकै भए पनि पीडकको नाम खुलाइएको थियो । दुई समाचारमा बलात्कारको आरोप लागेको किशोरको पनि पहिचान खुलाइएको थियो ।

यस तथ्यांकमा देखाइएअनुसार, समाचारमा धैरेजसो पीडितको नाम नखुलाए पनि अन्य त्यस्ता धैरै सूचना दिइएको हुन्छ (ठेगाना वा पीडकसंगको सम्बन्ध) जसका आधारमा पीडितको पहिचान सहजै अन्दाज गर्न सकिन्छ । पत्रकारहरूले समाचारमा नाम उल्लेख गर्नुहोदैन भन्ने विषयलाई केवल प्राविधिक औपचारिकतामा बुझेको तर यस तथ्यांकले देखाउँछ । सञ्चारमाध्यममा पीडितको गोपनीयताबाटे बुझाइको कमी भएको र यस सम्बन्धमा लापरवाही भएको देखिन्छ । पीडितका ठेगाना, फोटो, पीडकसंगको सम्बन्ध, इत्यादि सूचना प्रकाशन गर्दा उनीहरूसँग अनुमति लिनुपर्छ भनेर हेकका नाराखेको देखिन्छ । जनसंख्या कम भएका गाउँहरूमा भएका घटनाको रिपोर्टिङ गर्दा ठेगाना उल्लेख गरिएमा अनि पीडक र पीडितसम्बन्धी कुनै पनि जानकारी समावेश गरिएमा पीडित को हो भनी सजिलै अनुमान गर्न सकिने एक पत्रकारले बताए ।

खबरमा सुनिने बोली कसको हो ?

महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी समाचारमा को बोल्छ भन्ने विषय महत्वपूर्ण हुन्छ । अध्ययन गरिएका सबै समाचारमा उद्धृत गरिएका व्यक्तिहरू को हुन् भनेर हेरिएको छ । कुनै समाचारमा एकभन्दा बढी व्यक्तिका भनाइ राखिएको छ । प्रायः सबै समाचार (९४%) मा नेपाल प्रहरीका प्रतिनिधिका भनाइहरू सोझौ वा घुमाउरो तरिकाले समावेश गरिएका छन् । १५ प्रतिशत समाचारमा मात्रै पीडितका परिवार सदस्यको भनाइ समावेश गरिएको छ भने १० प्रतिशत समाचारमा मात्रै पीडितहरू आफै बोलेका छन् । केवल ७ प्रतिशत समाचारमा तेस्रो पक्ष अर्थात् साक्षी, निर्वाचित जनप्रतिनिधि, गाउँले, विद्यालयका प्रधानाध्यापक वा स्थानीय अभियन्ताका भनाइ समावेश गरिएको छ ।

नेपाल प्रहरीका भनाइहरू सोझौ वा घुमाउरो पाराले समावेश गरिनुले महिलाविरुद्ध हिंसाका अधिकांश घटनामा सूचनाको प्राथमिक स्रोत नेपाल प्रहरी हुने गरेको बुझिन्छ । समाचारले बनाउने कथ्यमा नेपाल प्रहरीकै दृष्टिकोण धैरेजसो हाबी हुन्छन् । महिलाविरुद्ध हिंसाबाटे अधिकांश समाचार प्रहरीकै सूचनाका आधारमा लेखिने गरेको प्रायः पत्रकारहरू स्वीकार्त्तन् । प्रहरीले दैनिक बुलेटिन

बनाएर सञ्चारमाध्यममा पठाउँछन् जसमा अनुसन्धान भइरहेका वा प्रहरीको सूचनामा आएका महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना पनि हुन्छन् । महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाबारे समाचार लेख्ने जिम्मा अपराध बीट हेर्ने पत्रकारको हुने भएकाले उनीहरूले लेख्ने खबरमा प्रहरीकै दृष्टिकोण हाबी हुने पत्रकारहरू स्वीकार्छन् । परिणामतः धैरै समाचारमा पीडितको बोली आउँदैन, प्रत्यक्षदर्शीबाट तथ्य जाँच गरिएको खुल्दैन, अरू सान्दर्भिक सूचना आउँदैनन्, बरु अनुसन्धान कुन तहमा पुग्यो भन्ने सूचना आउँछ, पीडित र आरोपी वा पीडकका व्यक्तिगत विवरणहरू मात्र आउँछन् ।

सान्दर्भिक ठहरिने अन्य सूचना समावेश भए ?

समाचारहरूमा घटनाको सामान्य विवरण, पक्राउ, फरार वा मृत्युको सूचनाबाहेक घटनालाई व्यापक सन्दर्भसँग जोड्ने सूचना पाइएन । यस्ता सन्दर्भ समावेश गरिएका समाचार असाध्यै कम छन् र भएकामा पनि एक वा दुई पंक्ति मात्रै छन् । जति सूचना छन्, ती पनि अनुमानमा आधारित छन् । जे भए पनि यस्ता केही पंक्तिले समाचारमा उपयोगी दृष्टिकोण भने थपेका छन् । केही समाचारमा बोक्सीको आरोपमा हुलहुज्जत गरेर हिंसा गर्नु, दाइजोसँग जोडेर महिला हिंसा गर्नु वा यस्ता अपराध हुनु गैरकानूनी भए पनि यस्ता घटना समाजमा दोहोरिने गरेका छन् भनिएको छ । एउटा समाचारमा दलित समुदायमाथि गरिने विभेद कसरी महिलाविरुद्ध हिंसा बढाउने कारण हो भनेर लेखिएको छ । केही खबरमा पीडितका अनुभवलाई प्राथमिकता दिइएको छ – उनीहरूले आफूमाथि भएको दुर्व्यवहारको अनुभवबाबै खुलेर बताउन लामो समय लागेको र असह्य भएपछि मात्र उजुरी गर्न गएको बताएका छन् । आपराधिक नियतसहित भएको महिलाविरुद्ध हिंसाको एउटा मुद्दा जिल्ला प्रहरी कार्यालयले स्थानीय प्रहरी कार्यालयमा मेलमिलापका लागि पठाएको भनेर एक समाचारमा उल्लेख गरिएको छ । घटनासँग जोडिएका यस्ता सन्दर्भहरू समावेश गर्दा महिलाविरुद्ध हिंसा कत्तिको दोहोरिने गरेको छ भनेर थाहा पाउन सकिन्छ भने यस्ता सन्दर्भले आम धारणालाई आकार दिन सधाउँछन् ।

अर्कातिर, सनसनीपूर्ण बनाउनका लागि घटनासँग अन्य सन्दर्भहरू जोड्ने गरेको पनि पाइयो । बलात्कारसँग जोडिएका भ्रम र अपुष्ट दाबीहरूसमेत जोडेर समाचार लेखिएका छन् । उदाहरणका लागि, बलात्कारबाबै समाचारमा केही खास क्षेत्रमा बलात्कारका घटना वृद्धि भएको अपुष्ट दाबी गरिएको छ । यस्तो दाबी गर्नलाई कुनै प्रमाण

पेश गरिएको छैन । त्यसैगरी, मध्यापानका कारण बलात्कारको घटना बढेको एक समाचारमा उल्लेख गरिएको छ ।

घटना सन्दर्भित सूचना जस्ता प्रकृतिका भए पनि, औपचारिकता पूरा गर्न मात्रै समावेश गरिएका जस्ता देखिन्छन् । महिलाविरुद्ध हिंसा दोहोरिने कारणलाई तिनले कसरी बल पुन्याएका हुनसक्छन् भन्ने नखुलाई यस्ता सूचना राखिएका छन् । अध्ययनमा परेका कुनै पनि समाचारमा स्थानीय स्तरमा महिलाविरुद्ध हिंसा वा लैड्गिक हिंसाको फैलावटबाबै तथ्यांक समावेश गरिएको छैन । साथै, यस्ता खाले अन्य अपराधका घटनाका तथ्यांक पनि समाविष्ट छैनन् । कुनै पनि समाचारमा पीडितले कानूनी सहायता पाउने उपायबाबै बताइएको छैन भने सम्बन्धित निकायसम्म पुग्ने तरिका पनि खुल्दैन । उदाहरणका लागि, जिल्लामा पहिलो पटक श्रीमान/श्रीमती वा प्रेमी/प्रेमिकाबाट भएको हिंसाविरुद्ध पीडितले उजुरी दिएकोबाबै एक समाचारमा उल्लेख छ । तर यो समाचारले यस्ता सम्बन्धमा हुने हिंसामा कारबाही चलाउने कानूनी प्रावधानबाबै केही बताउँदैन । त्यस्तै पीडितले न्याय पाउने तरिका समाचारमा कतै परेको छैन ।

घटनाका सन्दर्भसँग जोडिएका महत्वपूर्ण सूचनाले समुदाय स्तरमा महिला हिंसाको अवस्था बुझ्न सधाउँछ, महिलाविरुद्ध हिंसा घटाउने सूचना दिन सक्छ, हिंसा गरेका वा भोगेकालाई सामान्य जीवनमा फर्कने विषय समावेश गर्न सक्छ । तर महिलाविरुद्ध हिंसाबाबै समाचार लेखन प्रायः घटना विशेषमा मात्रै केन्द्रित हुने धैरै पत्रकारको राय छ । “हामी कुनै घटना भएपछि, त्यसकै पछि दौडन्छौं र सतही विवरण खोज्न्छौं । महिलाविरुद्ध हिंसा गराउने सामाजिक कारण के-के हुन् भनेर पत्ता लगाउने खालको खोज पत्रकारिता गर्दैनौं” त्यसमाथि, समाचारमा समाविष्ट विषयवस्तुले न महिलाविरुद्ध हिंसा रोक्ने बातावरण निर्माण गर्न सकारात्मक भूमिका खेल्छ, न पीडितलाई सधाउने सूचनाकै रूपमा त्यो काम लाग्छ ।

५. महिलाविरुद्ध हिंसाका घटना सम्प्रेषण गर्दाका चुनौती

नेपालमा महिलाविरुद्ध हिंसाबाबै गरिएका समाचार सम्प्रेषणमा व्यापक सन्दर्भसँग जोडिएका सूचना नहुने र घटना विशेषका विवरण मात्रै समावेश गरिनाले यस विषयमा आम बुझाइ राम्रो बन्न सकेको छैन । अखबारमा महिलाविरुद्ध हिंसाबाबै समाचार प्रकाशन गर्ने कामलाई प्राथमिकता नदिइएकाले यो समस्या उत्पन्न भएको

हो । यसबारे समाचार लेखेका धैरै पत्रकारले सञ्चारमाध्यमले महिलाविरुद्ध हिंसालाई ‘दोयम दर्जा’ को विषय ठान्ने गरेको खुलाए । माथि भनिएजस्तै, यस विषयमा समाचार संकलन गर्ने काममा कनिष्ठ पत्रकारलाई खटाइन्छ । विषय संवेदनशील भएकाले पर्याप्त समय र स्रोत आवश्यक हुन्छ । तर कम प्राथमिकतामा पर्ने विषय भएकाले सञ्चारमाध्यमले यस विषयमा काम गर्ने पत्रकारलाई पर्याप्त समय र स्रोत उपलब्ध गराउँदैनन् । त्यसकारण महिलाविरुद्ध हिंसाबारे कमै समाचार लेखिन्छन् । जति लेखिन्छन्, ती पर्याप्त छैनन् र गुणस्तरीय पनि छैनन् ।

महिलाविरुद्ध हिंसाबारे लेख्न संवाददाताहरू जिम्मेवार भए पनि, प्रकाशनको अन्तिम निधो गर्ने समाचार कक्ष र नेतृत्व गर्ने सम्पादकहरू नै हुन् र उनीहरू नै बढी जिम्मेवार छन् । संवाददातालाई विषयबारे उचित अभिमुखीकरण गर्ने र तातिम दिने जिम्मेवारी पनि सम्पादकको हो । यस विषयमा प्रश्न गर्दा, एक पूर्व सम्पादकले भने, “पत्रकारहरूमा तातिमको कमी छ, र उनीहरूले यस विषयमा पर्याप्त पढेका समेत छैनन् । सम्पादक र वरिष्ठ पत्रकारहरूले समाचारकक्षमा हुने संवाद, तातिम र अभिमुखीकरणमार्फत संवाददाताहरूलाई यसतर्फ संवेदनशील बनाउनु पर्छ ।” मूलधारको पत्रिकामा कार्यरत एक पत्रकारले पछिल्लो समय यस्ता तातिमहरू भइरहेको दाबी गर्दै भने, “कुन घटनालाई समाचार बनाउने भनेबारे हामीले काफी छलफल गरेका छौं । विषयलाई उठाल्ने तर पर्याप्त सूचना नभएका कतिपय घटनाबारे हामीले लेखेनन् ।” तथापि महिलाविरुद्ध हिंसाबारे आवश्यक मात्रामा र संवेदनशील भएर उठाउन यति मात्रै पर्याप्त नभएको उनले स्वीकारे । समाचार कक्षमा र सम्पादकीय भूमिकामा महिलाको उपस्थिति असाध्यै न्यून भएका कारण पनि महिलाविरुद्ध हिंसाजस्ता संवेदनशील विषय धैरै उठाउन नसकिएको अधिकांश पत्रकारले औल्याए । सन् २०१६ मा गरिएको एक अध्ययनले ३२ ओटा प्रभावशाली सञ्चारमाध्यममा भएका ६८ जना सम्पादकमध्ये १.५ प्रतिशत मात्रै महिला रहेको तथ्यांक सार्वजनिक गरेको थियो ।^{१९} उप-सम्पादकर वरिष्ठ संवाददाताजस्ता ठूला पदहरूमा पनि महिलाको उपस्थिति एकदमै न्यून थियो । यस्ता संरचनागत सीमितताले महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार सम्प्रेषणका निर्णयहरूलाई अद्यापि प्रभाव पारेको छ ।

महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी समाचारले खबर संकलन प्रक्रियामार्फत आकार लिन्छ, अनि यो कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायको छनोटबाट

^{१९} Sancharika Samuha. 2016. Women Journalists in Nepal: Research on professional status of women journalists in Nepal. http://www.sancharika.org/portal/html/images/item_images/files/All_Sancharika_English_Survey_book_2016.pdf मा उपलब्ध ।

गुज्जिन्छ र सञ्चारमाध्यमका तौरतरिका एवं आवश्यकताबाट यसले खास स्वरूप ग्रहण गर्छ ।^{२०} घटना-केन्द्रित खबर र विविध किसिमका महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनामध्ये कुनै खास किसिमका घटना मात्रैले प्राथमिकता पाउनुको कारण यही प्रक्रिया हो । यस किसिमको सम्प्रेषणभन्दा फरक काम गर्नका लागि संरचनामा परिवर्तन आवश्यक छ, सञ्चारमाध्यमले अवलम्बन गरेका उपायबारे गम्भीर अध्ययन हुनुपर्छ, र घटना-केन्द्रित खबरभन्दा माथि उठेर जनस्वास्थ्यको रूपरेखा समाउँदै अपराधका घटनाबारे लेख्ने अभ्यास थाल्नुपर्छ । यस्तो किसिमको समाचार लेखनले घटनाको व्यापक सन्दर्भ र तथ्यांकलाई एउटै समाचारमा समाविष्ट गर्ने र यसअघि उस्तै किसिमका समस्या न्यूनीकरण गर्ने प्रयोग भएका उपायहरूलाई उपयोग गर्ने शैलीलाई प्रवर्द्धन गर्छ ।^{२१} नेपालमा हुने महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी समाचारमा पहिले भएका सर्वेक्षण र अन्य अध्ययनबाट लिन सकिने सार्वभिरुक्त तथ्यांक, समुदायगत जोखिमका कारणहरू, महिला हिंसा रोक्ने सामाजिक उत्तरादायित्वका विषय, र पीडितका लागि राहत, सहयोग र न्यायमा पहुँच पुऱ्याउने उपायहरू समावेश गर्न सकिन्छ ।

६. महाव्याधिमा महिलाविरुद्ध हिंसा

संसारभरि र नेपालमा पनि महाव्याधिका बेला महिलाविरुद्ध हिंसामा वृद्धि भएको खबर सार्वजनिक भए । माथि भनिएजस्तै एनडब्ल्युसीले स्थापना गरेको चौबीस घण्टे टोल फ्री नम्बरमा सन् २०२० को मार्च अन्तिमदेखि जुन महिनासम्म सहयोगको अपेक्षा गर्दै आउने गुनासाहरूमा उल्लेख्य वृद्धि भएको थियो । त्यसैगरी ओरेकले प्रकाशन गरेको एक प्रतिवेदनमा समेत महाव्याधिका बेला घेरेलु हिंसाको सम्भावना उल्लेख्य रूपमा बढ्ने बताइएको थियो । यी प्रतिवेदनले महाव्याधिजस्ता संकटका बेला महिलाको अवस्था अझ नाजुक हुनेतर्फ संकेत गर्दछन् । महिलाविरुद्ध हिंसाका पीडितहरूलाई निःशुल्क कानूनी सहायता, राहत एवं सहयोग जुटाइरहेका मानिसहरूले पनि महाव्याधिका बेला घेरेतु हिंसाका घटनामा बढोत्तरी भएको बताए । उनीहरू घेरेलु हिंसालाई घटना विशेषका रूपमा मात्र नभई परिवारका सदस्यबाटै पहिलैदेखिए

^{२०} SACCOVF. 1995. Media Constructions of Crime. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science.* <https://doi.org/10.1177/0002716295539001011> मा उपलब्ध ।

^{२१} Thorson, Esther, Lori Dorfman, and Jane Stevens. 2003. Reporting crime and violence from a public health perspective. JIJIS

जारी दुर्व्यवहारका रूपमा बुझुपर्नेमा जोड दिन्छन् । हिसा भोगेका महिलालाई कानूनी सहायता दिइरहेका एक वकिल भन्छन्, “लकडाउन भएपछि पहिलैदेखि हिंसा भोगिरहेका महिलाले झन् धेरै दुर्व्यवहार खपे किनभने पीडक्सँग साबिकभन्दा लामो समय सँगै बिताउनुपर्यो ।”

महिलाविरुद्ध हिंसामा वृद्धि भएको थाहा भए पनि यसबारे यथेष्ट समाचार भने सम्प्रेषण भएनन् । नेपाल मनिटरले संकलन गरेका तथ्यांकमा महाव्याधि र लकडाउनका बेला महिलाविरुद्ध हिंसाका घटनाका समाचारमा उल्लेख्य वृद्धि भएको देखिँदैन । बरु सन् २०१८ देखि २०२० सम्म नेपाल मनिटरले संकलन गरेका तथ्यांक एकैनासका देखिन्छन् । अझ महत्वपूर्ण त के भने, नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालयले संकलन गरेका घटना विवरणअनुसार आर्थिक वर्ष २०७६-२०७७ (सन् २०१९-२०२०) मा महिलाविरुद्ध हिंसाबारे घटना पहिलेका वर्षभन्दा घटेको देखिन्छ । यस वर्ष घरेलु हिंसाका घटनामा समेत कमी आएको यो तथ्यांकले देखाउँछ ।^{२२} यो आर्थिक वर्षमा महाव्याधि शुरू भएका अधिल्ला महिना र लकडाउन अवधि पर्दछन् । ओरेकले अन्तर्वर्ती गरेका सरोकारवालाका अनुसार, महिला हिंसा र अझ खासगरी घरेलु हिंसाका घटनामा जुन वृद्धि भएको छ, त्यसै अनुसारको वृद्धि नेपाल मनिटर र नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालयको तथ्यांकमा देखिँदैन । महाव्याधिका बेलामा महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी घटनाबारे कम समाचार आउनुमा यस प्रतिको साबिक उदासिनताबाहेक अन्य विभिन्न कारण हुनसक्छन् । महाव्याधि शुरू भएका अधिल्ला महिनाहरूमा घरेलु हिंसाबारे गुनासोसहित फोन गर्नेलाई प्रहरीले फोनमै परामर्श गर्ने र लकडाउन अवधि भएकाले कार्यालयमा नआउन भन्दै सम्झाएको एक पत्रकारले बताए । महाव्याधिका बेला धेरैजसो घरेलु हिंसाका घटना नै भए । तर, माथि भनिएङ्गै बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारको तुलनामा यस्ता घटनाबारे साबिक अवस्थामै समाचार कम लेखिन्छन् । साथै, महाव्याधि शुरू भएपछि थुप्रै स्थानीय तथा राष्ट्रिय पत्रिकाले प्रकाशन बन्द गरे,^{२३} कतिपय पत्रकारले प्रकाशकबाट

पारिश्रमिकसमेत नपाएको गुनासो गरेका थिए ।^{२४} यी सबै कारणले महाव्याधिका बेला महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार सम्प्रेषणमा कमी आएको हुनसक्छ ।

हेल्पलाइनहरूमा सहयोगका अपेक्षासहित फोन आउन थालेपछि एनडब्ल्युसी, औरेक र लिगल एड एण्ड कन्सल्टेन्सी सेन्टर (एलएसीसी) जस्ता गैर सरकारी संस्थाले महिलाको सहज पहुँचका लागि सामाजिक सञ्जालको उपयोग गर्न थाले । महाव्याधिका बेला सामाजिक एवं आर्थिक संकटले महिलाविरुद्ध हिंसामा कसरी वृद्धि गरे भनेर बुझन साथै लकडाउनजस्ता विषम परिस्थितिमा पीडितले न्याय पाउने उपाय के हुनसक्छन् भनेर खोजन विस्तृत अध्ययनको खाँचो छ ।

७. निष्कर्ष

महाव्याधि र लकडाउनका अवधिमा घरेलु हिंसामा वृद्धि भएको देखियो । त्यसो त महिलाविरुद्ध हिंसा र खासगरी घरेलु हिंसा नेपालमा महाव्याधिकै रूपमा छन् । सन् २०१६ को एनडीएचएसको तथ्यांकअनुसार सर्वेक्षण गरिएको समयभन्दा १२ महिना पहिलेसम्मको अवधिमा १५-१९ उमेर समूहका २२ प्रतिशत महिलाले हिंसा भोगेका थिए । त्यसमा पनि श्रीमान्बाट र परिवारका अन्य सदस्यबाट हिंसा भोग्ने महिलाको संख्या ठूलो छ । २६ प्रतिशत विवाहित महिलाले शारीरिक, यौनजन्य वा भावनात्मक हिंसा भोगेको तथ्यांकबाट पनि यो कुरा पुष्टि हुन्छ । यी तथ्यांकका बाबजुद महिलाविरुद्ध हिंसाजस्तो महाव्याधिका समाचारले भने यसको फैलावटबारे सही आकलन गर्न सघाउँदैनन् । महिलाविरुद्ध हिंसामा पनि ठूलो संख्यामा हुने खालको हिंसा र यस्ता हिंसा बढी हुने क्षेत्रका समाचार कमै प्रकाशित हुन्छन् । अझ, ती समाचारमा महिलाविरुद्ध हिंसाको प्रकृति र प्रवृत्ति बुझाउने खालका सन्दर्भ र विवरणको टड्कारो अभाव हुन्छ ।

नेपाल मनिटरले स्थानीय तथा राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमका समाचारका साथै प्रहरी र इन्सेक जस्ता संस्थाले सम्प्रेषण गरेका घटनाका जानकारी संकलन गरेकाले तथ्यांकले फराकिलो दायरा समेटेको छ । यसमध्ये बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका घटना सबैभन्दा बढी समाचार बन्ने गरेको देखिन्छ । दोस्रो ठूलो संख्या घरेलु हिंसाको उपलब्ध ।

^{२२} बालबालिका, महिला र ज्येष्ठ नागरिकसँग सम्बद्ध अपराधका विगत २४ वर्षका घटनाबारे नेपाल प्रहरीले संकलन गरेको तथ्यांक | <https://cid.nepalpolice.gov.np/index.php/cid-wings/women-children-service-directorate/> मा उपलब्ध ।

^{२३} Pandey, Lekhnath. DW. 2020. Pandey, Lekhnath. DW. 2020. <https://www.dw.com/en/nepal-independent-media-struggles-to-survive-amid-pandemic-pressure/a-54039476> मा उपलब्ध ।

^{२४} Record Nepal. 2020. <https://www.recordnepal.com/covid19/nepali-journalists-demand-salary-stage-sit-in-protests/> मा उपलब्ध ।

देखिए पनि जुन तहमा घेरेलु हिंसा हुने गरेको छ, त्यति नै संख्यामा यी घटनाहरू समाचार बन्दैनन् । नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालयको तथ्यांकले बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका तुलनामा घेरेलु हिंसाका घटनाको संख्या चार गुणा धैरे भएको देखाउँछ । तर प्रकाशित समाचारका आधारमा हेर्दा बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका घटनाको जति समाचार बन्छ, त्यसको दुई दशांश पनि समाचार घेरेलु हिंसाको बन्दैन । घेरेलु हिंसाबारे सार्वजनिक रूपमा सम्प्रेषण नगरिने कारणहरू यस्ता छन् : सम्बन्धित निकायले मेलमिलाप गरेर मुद्दा टुड्याइदिने भएकाले, घरभित्रका घटनाबारे सार्वजनिक रूपमा मौनता साँच्चे सँस्कृति विद्यमान भएकाले, अपहेलित हुने डरका कारण पीडितहरू नबोलेकाले, अपराधका घटनामा न्याय दिलाउने संस्था एवं सञ्चारमाध्यममा विद्यमान संरचनागत सीमितताले । ठूलो संख्यामा महिलालाई सधैँ समस्यामा पारिरहे पनि घेरेलु हिंसाबारे सार्वजनिक रूपमा व्यक्त नगर्ने परिणाटी स्थापित छ । साथै, सार्वजनिक गरिएका घटनाका आधारमा प्रादेशिक रूपमा महिलाविरुद्ध हिंसा कति व्यापक छ भनेर बुझन सकिंदैन । प्रदेशका जनसंख्याको अनुपातमा हेर्दा सार्वजनिक भएका घटनाको संख्या मिल्दो देखिए पनि सार्वजनिक भएका समाचारको तथ्यांकले महिलाविरुद्ध हिंसाको व्यापकताबारे साँचो तस्बिर देखाउँदैन ।

सम्प्रेषित समाचारको विषयवस्तुका आधारमा भन्ने हो भने अन्य किसिमका द्वन्द्वका समाचारको तुलनामा महिलाविरुद्ध हिंसाका समाचारको लम्बाइ कम देखिन्छ । महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार संकलनलाई प्राथमिकता नदिनाले यस्तो अवस्था देखिएको हो । साथै, यस्ता घटनामा प्राथमिक स्रोतबाट सूचना संकलन गर्न धैरे अप्लायारो पनि छ । जति समाचार प्रकाशन भएका छन्, अधिकांशको स्रोत भने एउटै देखिन्छ – नेपाल प्रहरी । यी समाचारहरू मूलतः आरोपी वा पीडक पक्राउ परेको सूचना दिनका लागि प्रकाशित भएका हुन् । धैरजसो समाचारमा पीडितका नाम उल्लेख नगरिएको भए पनि तिनका ठेगाना र पीडकसँगको नातासम्बन्धबारे सूचना समावेश भएका कारण पीडितको पहिचान खुल्न सक्ने सम्भावना प्रचुर हुन्छ । बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारका समाचार भने केवल घटनाको विवरण समेटेर मात्रै लेखिएका छन् । महिलाविरुद्ध हिंसाबारे समाचार सम्प्रेषण गर्दा व्यापक सन्दर्भसँग जोड्ने खालका सूचना, समाजमा व्याप समस्याको गहिराइ झल्काउने तथ्यांक र अध्ययन, अनि पीडितले न्यायका लागि गर्न सक्ने काम समेतको सूचनालाई समावेश गराउनका लागि सरोकारवाला संस्था र समूहले पहलकदमी लिन आवश्यक छ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची क : तथ्यांक र विधि

नेपाल मनिटर र तथ्यांक

नेपाल मनिटर त्यस्तो अनलाइन परियोजना हो जसले हिंसाको न्यूनीकरण एवं उन्मूलनको उद्देश्यसहित हिंसा र द्रन्द्रसम्बन्धी बृहत् तथ्यांक प्रस्तुत गर्दछ ताकि त्यस्ता तथ्यांकका आधारमा हिंसासम्बन्धी अध्ययन र विश्लेषण गर्न सकियोस् । नेपाल मनिटरले बृहत् सञ्चार अनुगमनमार्फत महिलाविरुद्ध हिंसा, मानव अधिकार उल्लंघन, राजनीति, शासन प्रणाली एवं आर्थिक क्षेत्रका द्रन्द्रसम्बन्धी तथ्यांक संकलन गर्दछ । साथै, प्राकृतिक स्रोत, विकास र परियोजना सञ्चालनसँग जोडिएका द्रन्द्रसम्बन्धी तथ्यांकको संग्रह पनि यसले गर्दछ । नेपाल मनिटरले सन् २०१५ देखि २०२१ सम्मका घटनाहरूको संकलनमार्फत निर्माण गरेको डाटाबेसमा २० हजार कोडेड रिपोर्ट छन् जसलाई निःशुल्क डाउनलोड गर्ने मिल्ने गरी nepalmonitor.org मा राखिएको छ ।

विश्लेषणको विधि

धैरै किसिमका द्वितीय तथ्यांकको प्रयोग गर्दै यो विश्लेषण गरिएको हो । एनडीएचएस २०१६, नेपाल प्रहरीको महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालयबाट लिइएको बालबालिका, महिला र ज्येष्ठ नागरिकविरुद्ध भएका हिंसाका तथ्यांक, अपराध अनुसन्धान विभागको वेबसाइटमा सार्वजनिक गरिएका तथ्यांकका साथै ओरेक र एनडब्लुसीजस्ता संस्थाका प्रकाशनबाट लिइएका तथ्यांकलाई आधार मानेर विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको हो । त्यसउपर डीआरसीएनले महिलाविरुद्ध हिंसा रोकनका लागि काम गरिरहेका र पीडितलाई राहत, उद्धार एवं सहयोग गर्ने सरोकारवाला संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग अन्तर्वार्ता गरेको थियो । यसमा एलएसीसी, ओरेक, नेपाल प्रहरी र अन्य संस्थाका प्रतिनिधिहरू थिए । महिलाविरुद्ध हिंसासम्बन्धी कस्ता समाचार कसरी संकलन भई प्रकाशित भएका छन् भन्नेबारे बुझ्न डीआरसीएनले पत्रकारहरूसँग पनि अन्तर्वार्ता गरेको थियो । विश्लेषणका लागि अन्य सान्दर्भिक दस्तावेज, सर्वेक्षण, अध्ययन र विषय सम्बद्ध साहित्यको उपयोग पनि गरिएको थियो ।

समाचारका विषयवस्तुको विश्लेषणका लागि एक्सेल (समाचारको लम्बाइका लागि) र पाइथन प्रोग्रामिङ ल्याङ्गवेज (दोहोरिएका शब्द र वाक्यांश पत्ता लगाउन) प्रयोग गरिएको थियो । गुणात्मक अध्ययनका लागि जम्मा १,४९० घटनामध्येबाट ५ प्रतिशत (७३ ओटा) घटना लिइएको थियो जुन सबैभन्दा पहिले सञ्चारमाध्यममा प्रकाशित भएका थिए । यसरी लिइएका समाचारका नमुनामा स्थानीय र राष्ट्रिय अखबार दुवैमा प्रकाशित पर्सन् र सातै प्रदेशलाई प्रतिनिधित्व गर्नु भन्ने ख्याल गरिएको थियो । त्यसपछि प्रत्येक समाचारको अध्ययन गर्दै विवरणहरू हेरिएको थियो ।

अनुसूची ख : तालिकाहरूको सूची

सात प्रदेशमा सार्वजनिक भएका महिलाविरुद्ध हिसाका घटना*

महिलाविरुद्ध हिसाका प्रकार/कारण	प्रदेशहरू							
	प्रदेश १	प्रदेश २	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम	जम्मा
बलात्कार/यौन दुर्योगहार	७८.७८%	७०.७२%	८२.१७%	८३.४४%	८३.४७%	७९.६८%	७६.७७%	७८.४८%
घेरेलु हिसा	१४.२९%	१५.६४%	१४.१३%	९.०९%	९.३२%	२४.७८%	१५.४९%	१३.३२%
लैड्गिक हिसाका अन्य प्रकार (मानव बेचबिखन, दाइजो, इत्यादि)	२.६१%	६.९५%	२.७१%	२.६०%	२.६८%	२.२१%	४.०४%	३.६३%
महिलाविरुद्ध हिसाका अन्य प्रकार (व्यक्तिगत द्रन्दू, राजनीतिक द्रन्दू र अन्य)	३.५४%	४.१४%	३.००%	४.२२%	३.८१%	०.६८%	२.३६%	३.४१%
गैरन्यायिक प्रतिक्रिया र हुलहुज्जतबाट हुने हिसा (बोक्सीको आरोप र अन्य)	०.४२%	२.०१%	०.५७%	०.३२%	०.४२%	०.४४%	०.६७%	०.७८%
अन्य अपराधहरू (अपहरण, संगठित अपराध, अवैध कारोबार, चोरी)	०.१४%	०.१३%	०.२९%	०.३२%	०.१४%	०.००%	०.६७%	०.२२%
दलित महिलामाथि विभेद	०.१४%	०.२७%	०.००%	०.००%	०.१४%	०.००%	०.००%	०.११%
कानून उल्लंघन	०.००%	०.१३%	०.१४%	०.००%	०.००%	०.००%	०.००%	०.०५%
जम्मा	१००.००%							

* घटनाको कुल संख्या = ३, ७१५ ।

सन् २०१८ देखि २०२० सम्म सार्वजनिक भएका महिलाविरुद्ध हिसाका घटना*

महिला हिसाका प्रकार/कारण	२०१८	२०१९	२०२०	जम्मा
बलात्कार/यौन दुर्योगहार	७७.१६%	७५.९०%	८२.०५%	७८.४८%
घेरेलु हिसा	१५.१७%	१४.८९%	१०.४०%	१३.३२%
लैड्गिक हिसाका अन्य प्रकार (मानव बेचबिखन, दाइजो, इत्यादि)	२.५६%	३.६८%	४.४१%	३.६३%
महिलाविरुद्ध हिसाका अन्य प्रकार (व्यक्तिगत द्रन्दू, राजनीतिक द्रन्दू र अन्य)	३.७९%	४.६८%	१.८७%	३.४१%
गैरन्यायिक प्रतिक्रिया र हुलहुज्जतबाट हुने हिसा (बोक्सीको आरोप र अन्य)	१.१४%	०.५४%	०.७५%	०.७८%
अन्य अपराधहरू (अपहरण, संगठित अपराध, अवैध कारोबार, चोरी)	०.०९%	०.२३%	०.३०%	०.२२%
दलित महिलामाथि विभेद	०.००%	०.१५%	०.१५%	०.११%
कानून उल्लंघन	०.०९%	०.००%	०.०७%	०.०५%
जम्मा	१००.००%	१००.००%	१००.००%	१००.००%

* घटनाको कुल संख्या = ३, ७१५ ।

**महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा निर्देशनालय,
नेपाल प्रहरीको महिला र बालबालिकासम्बन्धी अपराध तथ्यांक**

आर्थिक वर्ष (वि.सं.)	वर्ष (ए.डी.)	बलात्कार	बलात्कार प्रयास	गर्भपतन	बहुविवाह	बालविवाह	घरेलु हिंसा	बोक्सी आरोप	छुवाछुत	बालबालिकामाथि यौन दुर्घटनाहार
२०७०/७१	२०१३/१४	९१२	४१४	१७	४२१	१५	६,८३५	३९	१४	
२०७१/७२	२०१४/१५	९८१	५६२	१७	५१८	२३	८,२६८	४३	१०	
२०७२/७३	२०१५/१६	१,०८९	४५२	२२	४६३	२०	९,३९८	२८	१९	
२०७३/७४	२०१६/१७	१,१३१	५३६	२२	४६४	२६	११,६२९	२४	१७	
२०७४/७५	२०१७/१८	१,४८०	७२७	१८	६०२	५९	२,२२५	४८	१८	
२०७५/७६	२०१८/१९	२,२३०	७८६	२७	१,००१	८६	१४,४७४	४६	४३	२२९
२०७६/७७	२०१९/२०	२,१४४	६८७	२९	७३४	६४	११,७३८	३४	३०	२३२